

Модуль 1. Складні елементарні речення сполучникового типу

Навчальний елемент 1.1

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

(2 год. – лекції; 2 год. – практичні; 4 год. – сам. робота)

Лекція

*Тема: МІСЦЕ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КЛАСИОЛОГІЇ*

План

1. Складне речення: проблеми дослідження і типологія наукових підходів до вивчення.
2. Предикативна одиниця як структурний компонент складного речення.
3. Формально-синтаксична структура складного речення.
4. Семантико-синтаксична організація складного речення.
5. Комунікативна специфіка складного речення.
6. Засоби вираження семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків у складному реченні (самостійно).

Ключові слова: *складне речення, предикативна одиниця, поліпредикативність, поліпропозитивність, диференційований / недиференційований синтаксичний зв'язок, структурна і графічна схеми складного речення, класифікація.*

Рекомендована література до навчального елемента

О с н о в н а

- Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис : [навч. посібник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 63–65; 142–144; 279–297.
- Дудик П. С.** Синтаксис української мови : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Академія, 2010. – С. 243–249.
- Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – С. 319–353.
- Каранська М. У.** Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. посібн.] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – С. 168–174.
- Слинько І. І.** Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – С. 416–424.
- Сучасна українська літературна мова: Синтаксис :** [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 10–14; 310–311; 431–434.
- Сучасна українська мова: Морфологія. Синтаксис :** підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2010. – С. 208–307.
- Сучасна українська мова. Синтаксис :** підручник / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – С. 121–123.
- Сучасна українська мова :** [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун,

Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – С. 303–305.

Сучасна українська мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2001. – С. 367–372.

Сучасна українська мова: Синтаксис : [навч. посібн.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 157–164.

Украинская грамматика / отв. ред. В. М. Русановский. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 309–311.

Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 206–231.

Додаткова література

Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові : [монографія] / С. П. Бевзенко. – К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1984. – 79 с.

Белошапкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке: некоторые вопросы теории : [монографія] / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1992. – 224 с.

Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 220 с.

Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська / Ін-т мовознавства; відп. ред. І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.

Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : [монографія] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.

Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.

Гуйванюк Н. В. Питальні речення в сучасній українській мові / Н. В. Гуйванюк, С. Т. Шабат. – Чернівці : Рута, 2000. – 66 с.

Кручинина И. Н. Некоторые тенденции развития современной теории сложного предложения / И. Н. Кручинина // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 111–119.

Личук М. І. Ступені фразеологізації речень : монографія / М. І. Личук, В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2001. – 136 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення : [монографія] / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1996. – 324 с.

Навчук Г. В. Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень : [монографія] / Г. В. Навчук, В. д. Шинкарук. – Тернопіль : Астон, 2007. – 200 с.

Симулик М. В. Складні речення ускладненого типу в сучасних слов'янських мовах : посібник / М. В. Симулик. – Ужгород : УжДУ, 1974. – 80 с.

- Слинько І. І.** Парадигматика складного речення / І.І. Слинько // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 12–16.
- Слинько І. І.** Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного? / І. І. Слинько // Дивослово. – 1995. – № 4. – С. 20–22.
- Шабат С.Т.** Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. „Українська мова” / Світлана Тарасівна Шабат. — Івано-Франківськ, 1998. — 17 с.
- Шешукова Л. В.** Об актуальном членении сложных предложений / Л. В. Шешукова // Научные доклады высшей школы.– 1972. – № 1. – С. 69–111. – (Филологические науки).
- Шульжук К. Ф.** Складні багатокомпонентні речення в українській мові : [монографія] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища шк., 1986. – 183 с.
- Шульжук К. Ф.** Складне речення в українській мові : посібник для вчителя / К. Ф. Шульжук. – К. : Рад. шк., 1989. – 135 с.

С л о в н и к и й д о в і д н и к и

- Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова . –М. : Сов. писатель, 1966. –607 с.
- Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. –К. : Гол. вид-во „Вища школа”, 1985. –360 с.
- Городенська К. Г.** Граматичний словник української мови: Сполучники / Городенська К. Г. –К., Херсон : Ін-т укр. мови НАН України, Херсон. держ. ун-т, 2007. –349 с. [2].
- Гуйванюк Н.** Українська мова: Схеми, таблиці, тести : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Н. Гуйванюк, О. Кардашук, О. Кульбабська. –Львів : Світ, 2005. –304 с.
- Загнітко А.** Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.
- Єрмоленко С. Я.** Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. Єрмоленко С. Я. –К. : Либідь, 2001. –224 с.
- Мала** філологічна енциклопедія : [довідник] / укл. : О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. –478 с.
- Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. –Полтава : Довкілля-К, 2006. –716 с.
- Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. –843 с.
- Українська** мова : [енциклопедія]. –К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. –824 с.
- Языкознание.** Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. –2-е. изд. –М. : Большая Росс. энциклоп., 1998. –685 с.

МАТЕРІАЛИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Графічна та структурна схеми є найвдалішим засобом узагальнення, моделювання й наочного зображення теоретичного матеріалу. Схеми-моделі дають змогу відтворити мовні явища в їх формальному вираженні, сприяють глибшому осмисленню їхньої структури.

Структурна схема складного речення – абстрактний зразок, за яким мовець будує мінімальну конструкцію складного речення певного типу.

Структурна схема складного речення охоплює такі параметри:

- а) кількість ПО;
- б) порядок розташування ПО;
- в) вид синтаксичного зв'язку між ПО (сурядний, підрядний або недиференційований);
- г) засоби вираження синтаксичного зв'язку і семантико-синтаксичних відношень (сполучні засоби та розділові знаки, що відповідають інтонації; вказівно-співвідносні слова);
- г) структуру предиката і його морфологічні характеристики (Див. умовні позначення **ТАБЛИЦЯ № 1**);
- д) інтонація кінця речення, позначувана на письмі розділовими знаками.

Таблиця № 1

Умовні позначення компонентів структурної схеми складного речення

Морфологічні характеристики предиката			Інші позначення
Час (Т)	Спосіб (С)	Результат (Р)	
Т_т – теперішній час	С_д – дійсний спосіб	Р⁻ – дія триває (недоконаний вид)	S₁ – структурна схема першої ПО; S₂ – другої тощо.
Т_м – минулий час	С_у – умовний спосіб	Р⁺ – дія завершилася певним результатом (доконаний вид)	[] – предикативна одиниця в ССР і СБР, а також головна частина СПР.
Т_{мм} – майбутній час	С_н – наказовий спосіб		() – підрядна частина в СПР.
	С_б – бажальний спосіб		

НАПРИКЛАД:

ССР: ¹ *Літа ніколи не повертаються до людини, а ² людина завжди повертається до своїх літ...* (М. Стельмах).

$[S_1 (\text{neg Vf } T_{\text{т}}; C_{\text{д}}; P^-)]$, а $[S_2 (\text{Vf } T_{\text{т}}; C_{\text{д}}; P^-)]$.

СПР: ¹ *Старе те, ² що давно було новим* (О. Довженко).

$[S_1 (\text{те cop}_0 \text{ Adj}_1 T_{\text{т}}; C_{\text{д}}; P^-)]$, $(S_2 (\text{що ... cop Adj}_5 T_{\text{т}}; C_{\text{д}}; P^-))$.

СБР: ¹ *Не вчи плавати шуку: ² шука знає цю науку* (Н. тв.).

$[S_1 \text{ neg Vf}_{\text{sing } 2} C_{\text{н}}; P^-] : [S_2 \text{ Vf } T_{\text{т}}; C_{\text{д}}; P^-]$.

Графічна схема складного речення. У теоретичних і методичних дослідженнях із синтаксису української мови надають перевагу як *лінійним* (горизонтальним), так і *рівневим* (вертикальним) графічним схемам, або послуговуються т. зв. комбінованими схемами.

Переваги *лінійної схеми* в тому, що вона дає змогу представити структуру складного речення так, щоб зберегти порядок розташування предикативних одиниць, водночас фіксуючи розірваність головної та підрядної частин, відтворити сполучні засоби.

НАПРИКЛАД:

ССР: *Вижени із серця **і** смуток, **і** життя стане милішим* (Н. тв.).

[], і [].

СПР: *Ми з такого роду, **що** любить свободу* (Н. тв.).

[], (що ...).

СБР: *Сій розумне – то розумне **в**родить* (О. Довгий).

[] – [].

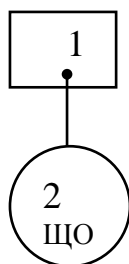
Рівневій схемі притаманний найвищий ступінь абстрагування. Вона відтворює „ступеневу” організацію речення з урахуванням специфіки його формально-синтаксичної структури.

НАПРИКЛАД:

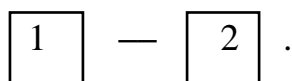
ССР: ¹ *Вижени із серця смуток, **і** ² життя стане милішим* (Н. тв.).

$\boxed{1}$, і $\boxed{2}$.

СПР: *Ми з такого роду, що любить свободу* (Н. тв.).

СБР: *Сій розумне – то розумне вродить* (О. Довгий).

Комбінована схема поєднує особливості лінійного та рівневого моделювання: у ній структура речення представлена лінійно, але використано позначки рівневої схеми.

Отже, практика шкільного та вишівського викладання синтаксису засвідчує неоднозначні підходи до моделювання структури речень. „Вибір схем для моделювання речень можна пояснити суто суб’єктивними чинниками, оскільки графічні схеми демонструють різний тип мислення людини. У процесі синтаксичного аналізу речення студенти повинні моделювати речення в лінійному та комбінованому виявах” [Олімпіада 2013: 81].

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ:

I. Дати відповідь на **контрольні запитання до теми**.

1. Схарактеризуйте погляди мовознавців на складне речення.
2. У чому сутність граматичного значення складного речення?
3. Які аргументи наводять прихильники тлумачення складного речення як сполучення простих речень?
4. Чому частини складних речень називають простими умовно? Відповідь обґрунтуйте.
5. Проілюструйте специфічні ознаки предикативних одиниць на конкретних прикладах.
6. Якими засобами можна поєднати частини складного речення? Яка роль кожного з них? Наведіть приклади з мови перекладних текстів.
7. Чому формально-синтаксичні ознаки є визначальними у встановленні загальної типології складного речення?
8. Які складники охоплює поняття „формально-синтаксична структура складного речення”?
9. У чому специфіка семантико-синтаксичної організації складного речення?

10. Як Ви зрозуміли дихотомію понять „складні речення відкритої структури” ↔ „складні речення закритої структури”; „складні речення гнучкої структури” ↔ „складні речення негнучкої структури”; формально елементарні складні речення ↔ формально неелементарні складні речення; семантично елементарні складні речення ↔ семантично неелементарні складні речення ?

11. Схарактеризуйте комунікативну організацію складного речення, її співвідношення із формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною. Які особливості актуального членування складного речення на тему й рему?

II. Заповнити Таблицю № 2.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ І СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Мовні засоби структурно-композиційної цілісності складного речення	Основна функція засобу вираження семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків	Приклади
ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ		
Сполучники: а) сурядності /підрядності; б) семантичні /асемантичні		
Сполучні слова (лише в складнопідрядних реченнях)		
Співвідносні вказівні слова (кореляти)		
Кореляція вищо-часових і способових форм дієслів-присудків		
ПРОСОДИЧНІ ТА АКТУАЛІЗАЦІЙНІ ЗАСОБИ		
Інтонація		
Порядок розташування предикативних частин: вільний /фіксований		
ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ		
Підсилювальні частки, займенники, прислівники		
Особові та вказівні займенники в постпозиційній предикативній частині		
Антоніми		
Спеціальні слова на позначення порядку розміщення предикативних частин		

Лексикалізовані слова і сполуки		
Спільні поширювачі (другорядні члени речення)		
Інформативно недостатні (анафоричні) слова		
Повторення того самого слова		
Структурна неповнота або змістова несаможиттєвість однієї з предикативних частин		
Лексичне наповнення предикативних частин		
ВИСНОВОК:	Основними засобами поєднання предикативних частин у складному реченні є сполучники, сполучні слова та інтонація. Важлива роль у структурі складного речення належить також співвідносним вказівним словам, порядкові частин, кореляції видо-часових і способових форм дієслів-присудків	

1. Література

2. *Сучасна* українська мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. – К. : Знання, 2010. – С. 246–250.
3. *Сучасна* українська мова : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2001. – С. 369–371.
4. *Сучасна* українська мова: Синтаксис : [навч. посібн.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – С. 160–162.
5. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – С. 209–213.

Бажаю успіхів!